

درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی
نظریه‌ها و مفاهیم

دکتر محمد راسخ‌مهند

تهران

۱۳۸۹

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: راسخ‌مهند، محمد، ۱۳۵۲-
عنوان و نام پدیدآور: درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی: نظریه‌ها و مفاهیم / محمد راسخ‌مهند.
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری: هشت، ۱۵۶ ص.
فروست: «سمت»: ۱۴۲۰. زبان‌شناسی؛ ۲۴.
شابک: ۳-۵۵۰-۵۳۰-۹۶۴-۹۷۸-۲۰۵۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: پشت جلد به انگلیسی:
Mohammad Rasekh Mahand. An Introduction to Cognitive Linguistics: Theories and Concepts.
یاداشت: واژه‌نامه.
یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۴۱-۱۴۷.
یادداشت: نمایه.
موضوع: دستور زبان شناختی
موضوع: زبان‌شناسی
شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی
شناسه افزوده: عنوان: زبان‌شناسی شناختی: نظریه‌ها و مفاهیم
رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۹ ۲۵۴ ۱۶۵/۲
رده‌بندی دیویی: ۴۱۵
شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۴۷۲۵۲

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی: نظریه‌ها و مفاهیم
دکتر محمد راسخ‌مهند (عضو هیئت علمی دانشگاه بوعلی سینا - همدان)

چاپ اول: زمستان ۱۳۸۹

تعداد: ۵۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
قیمت: ۲۰۵۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۴۴۲۴۶۲۵۰-۲.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر یا مؤلف، نشر یا بخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسائل این علوم است.

استاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان معتمد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در هر کدام از رشته های علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادهای و یادآوریهایی پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند. کتاب حاضر برای دانشجویان رشته زبان شناسی در مقطع کارشناسی ارشد به عنوان مقدمه ای در زبان شناسی شناختی و منبع مبنایی درسهای اصول معنی شناسی و مکاتب جدید هر کدام به ارزش ۲ واحد تدوین شده است.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
	بخش اول: اصول و مفاهیم بنیادی زبان‌شناسی شناختی
۹	فصل اول: کلیات
۱۱	۱-۱ بازتاب اندیشه در زبان
۱۳	۱-۲ مقایسه شناخت گرویی با سایر مکاتبهای غالب
۱۴	۱-۳ اصل تعمیم
۱۷	۱-۴ اصل شناختی
۲۱	۱-۵ بخشهای عمده زبان‌شناسی شناختی
۲۳	۱-۶ همگانیهای زبان
۲۴	۱-۶-۱ محدودیت مفاهیم زبانی
۲۵	۱-۶-۲ اشتراکات تجربی
۲۷	۱-۶-۳ مقوله‌بندی و مفهوم‌سازی
۲۹	۱-۷ کاربرد زبان
	بخش دوم: نگاهی شناختی به معنی
۴۱	فصل دوم: طرحواره‌های تصویری
۴۳	۲-۱ ویژگیهای طرحواره‌های تصویری
۴۸	۲-۲ نظام ساختاری مفهومی
۵۰	فصل سوم: استعاره و مجاز
۵۰	۳-۱ زبان روزمره، زبان ادبی

۵۳	۳-۲ استعاره مرده، استعاره زنده
۵۶	۳-۳ یک‌سویگی استعاره مفهومی
۵۹	۳-۴ اصل همسانی
۶۱	۳-۵ تفاوت میان استعاره و مجاز
۶۵	فصل چهارم: معنای دائرةالمعارفی
۶۸	۴-۱ انواع دانش دائرةالمعارفی
۷۰	۴-۲ معنی‌شناسی قالبی
۷۷	فصل پنجم: مقوله‌بندی
۷۸	۵-۱ نظریه‌سرنمون
۷۹	۵-۱-۱ اصل اقتصاد شناختی
۸۷	۵-۲ معیار مقوله‌بندی
۸۷	۵-۲-۱ شرط لازم و کافی
۸۸	۵-۲-۲ شباهتهای خانوادگی
۹۰	۵-۳ انگاره شناختی آرمانی
۹۶	فصل ششم: مقولات شعاعی
۹۶	۶-۱ ابهام وازگانی
۹۸	۶-۲ انگاره مقوله شعاعی
۱۰۳	فصل هفتم: فضاهاى ذهنی
۱۰۶	۷-۱ اصل دسترسی
۱۰۶	۷-۲ نظریه آمیزه مفهومی
	بخش سوم: دستور
۱۱۱	فصل هشتم: نگاه شناختی به دستور
۱۱۱	۸-۱ واحد نمادین
۱۱۳	۸-۲ دستور کاربردبنیادی

۱۱۵	۸-۳ الگوی نظام ساختاری مفهومی
۱۱۸	۸-۳-۱ نظامهای طرحواره‌ای
۱۲۴	فصل نهم: دستور شناختی
۱۲۴	۹-۱ مفهوم سازی
۱۲۵	۹-۲ ابعاد شش گانه تصویر سازی
۱۲۹	۹-۳ تصویر سازی در دستور
۱۳۲	۹-۴ معنای عناصر دستوری
۱۳۳	۹-۵ طبقه بندی واژگان در دستور شناختی
۱۳۳	۹-۵-۱ اسم
۱۳۵	۹-۵-۲ واژگان زمان دار
۱۳۵	۹-۵-۳ واژگان بی زمان
۱۳۶	۹-۶ روابط بین نقطه متحرک و ثابت
۱۳۷	۹-۷ ساختها
۱۴۱	منابع
۱۴۸	واژه نامه
۱۵۴	نمایه موضوعی

پیشگفتار

این کتاب در اندازه یک کتاب مقدماتی به معرفی اصول و مفاهیم مطرح در زبان‌شناسی شناختی می‌پردازد. مطالعات مربوط به زبان‌شناسی شناختی، که دهه چهارم عمر خود را می‌گذرانند، از دهه ۱۹۷۰ میلادی شروع شد و از دهه ۱۹۸۰ به بعد روزبه‌روز مطرح‌تر شد و اکنون به یکی از مهم‌ترین و پرتعدادترین مکاتب زبان‌شناسی در غرب، به‌ویژه اروپا، بدل شده است. در حال حاضر کتابها، مقالات و درسمنامه‌های متعددی در سراسر جهان چاپ می‌شوند که به این رویکرد اختصاص دارند. بسیاری از این تحقیقات به معنی‌شناسی می‌پردازند، اما مطالعه نحو و صرف نیز بخش قابل‌توجهی از آنها را تشکیل می‌دهد. دانشجویان و محققان رشته زبان‌شناسی در ایران، از این رویکرد بی‌اطلاع نیستند و برخی با علاقه مباحث مطرح در این مکتب را دنبال می‌کنند؛ با وجود این، در مطالب درسی این رشته در کشورمان، این دیدگاه آن‌چنان که شایسته است معرفی نشده و جایگاه خود را به دست نیاورده است. در واقع هنوز واحد درسی مستقلی به این موضوع اختصاص نیافته است. به غیر از معدود مقاله‌هایی که در مورد این مکتب یا برخی شاخه‌های آن به زبان فارسی نوشته یا ترجمه شده‌اند، نگارنده کتابی را به فارسی سراغ ندارد که به طور خاص به این رویکرد اختصاص داشته باشد. این کتاب تلاشی است در جهت پرکردن این خلأ. البته بررسی تمام جوانب زبان‌شناسی شناختی در یک کتاب جمع نمی‌شود و کتابی با این حجم فقط می‌تواند فهرست‌وار مفاهیم اصلی این رویکرد را معرفی کند و دانشجویان را به صورت مقدماتی با آنها آشنا کند و ادعایی درخصوص پرداختن به عمق مفاهیم آن‌چنان که بایسته است، ندارد.

کتاب به سه بخش و نه فصل تقسیم شده است. بخش اول به اصول و مفاهیم

بنیادی زبان‌شناسی شناختی می‌پردازد. در این بخش سعی بر آن است تا با مقایسه زبان‌شناسی شناختی با دو رهیافت صورت‌گرایی و نقش‌گرایی، خواننده با زیرساختهای نظری این رویکرد آشنا شود. خاستگاه و تاریخچه زبان‌شناسی شناختی، افراد پیشگام و مطرح آن، و معرفی دو بخش عمده این نظریه، یعنی معنی‌شناسی شناختی و رویکردهای شناختی به مطالعه دستور در این بخش مطرح شده‌اند.

بخش دوم به معرفی جنبه‌های مختلف معنی‌شناسی شناختی اختصاص دارد. از آنجا که در زبان‌شناسی شناختی، معنی و مطالعه آن بیشترین اهمیت را دارد، طبعاً بیشترین مباحث در این مکتب حول مطالعه معنی انجام شده است، و در واقع شروع آن واکنشی در برابر نادیده گرفتن یا کم‌اهمیت شمردن مطالعه معنی در رویکرد صورت‌گرا بوده است. به همین دلیل، چه در این کتاب و چه در اکثر کتابهایی که مقدمات زبان‌شناسی شناختی را معرفی کرده‌اند، بیشترین حجم کتاب به معنی‌شناسی شناختی اختصاص پیدا کرده است. مباحث عمده‌ای مانند مقوله‌بندی، استعاره و مجاز، نظریه سرنمون، فضاهای ذهنی، طرحواره‌های تصویری، معنای دائرةالمعارفی، مقولات شعاعی و نظایر آن فصلهای مربوط به مطالعه معنی از دیدگاه شناختی را تشکیل می‌دهند. با اینکه پرداختن به هریک از این موضوعات می‌تواند به نوشتن کتابی بینجامد، نگارنده سعی کرده مهم‌ترین موضوعات مطرح در هر مبحث را طرح کند و خواننده را به پیگیری بیشتر بحث علاقه‌مند کند.

بخش سوم کتاب نیز به معرفی رویکردهای شناختی به مطالعه دستور اختصاص دارد. مراد از دستور در اینجا صرف و نحو است. دو رویکرد عمده الگوی نظام ساختار مفهومی و دستور شناختی در این بخش معرفی شده‌اند. با این‌که دیدگاههای مطرح در کتاب از جنبه‌های مختلف به بررسی موضوعات متفاوت زبانی پرداخته‌اند، اما وجه مشترک آنها معنی‌بنیاد بودن و شناخت‌گرا بودن است، که باعث شده همگی در زیر یک چتر قرار گیرند.

ذکر نکته دیگری در مورد این کتاب لازم است. از آنجا که همه ابعاد مهم نظریه شناختی در فارسی قبلاً به طور یکجا معرفی نشده‌اند، طبعاً یافتن و گاه ساختن

معادلهای مناسب برای اصطلاحات خاص مکتب شناختی یکی از دغدغه‌های مهم در نوشتن این کتاب بوده است. نگارنده سعی کرده تا جایی که امکان دارد از معادلهایی استفاده کند که استادان و همکاران دیگر در این زمینه وضع کرده‌اند، تا به تدریج اصطلاحات مربوط به این مکتب، یکدست گردند. اما در برخی موارد که معادلی برای اصطلاحی در متون فارسی وضع نشده، ناگزیر نگارنده معادلی را برگزیده و به کار برده است. این معادله‌ها در واژه‌نامه کتاب آمده‌اند. امید است نقایص احتمالی در انتخاب این معادله‌ها و البته کل کتاب از سوی استادان، همکاران و دانشجویان گران‌قدر به نگارنده گوشزد گردند تا در چاپهای بعدی مرتفع شوند.

اکنون که این کتاب چاپ می‌شود بیش از یک دهه است که با زبان‌شناسی شناختی آشنا شده‌ام و مطالعه کتابها و مقالات مربوط به زمینه‌های مختلف آن یکی از دغدغه‌های اصلی‌ام در این چند سال بوده است. هرچند به یقین این اول راه است، اما پیمودن همین مسیر کوتاه نیز بدون راهنمایی‌ها و دلسوزیهای استادانم امکان‌پذیر نمی‌بود. برای همیشه خود را مدیون آنها می‌دانم. البته حضور همکاران پژوهشگر و مشوق در گروه زبان‌شناسی دانشگاه بوعلی‌سینا، آقایان دکتر امید طیب‌زاده و دکتر مهرداد نغزگوی کهن، نیز نعمتی است که شکر فراوان می‌طلبید. این دوستان پیش‌نویس کتاب را خواندند و نکات بسیاری را در جهت بهتر شدن آن متذکر شدند. دقت و زحمات مدیر محترم گروه زبان‌شناسی و کارشناسان محترم سازمان سمت نیز قابل تقدیر است. از همه این بزرگواران سپاسگزارم.

و افزون بر اینها، وجود خاطری آسوده، که نتیجه فداکاریهای همسر و دخترم است، نیروی مرا در پرداختن به این کار دوچندان کرد. مدیون محبت‌های آنان هستم و امیدوارم نتیجه کار نشانه قدردانی من از آنان باشد.